

ralis irányáért, a clerushoz tartozó *palástja* miatt, s kit csupán éhség hajt a múzsák oltárához, a *gyomor* tiszteletben tartásáért! Pedig ennek némely részét már megértük.”

A 19. század egyes korszakaiban előtérbe került a polgárosodás, aminek kísérő jelensége az azonos érdekek megfogalmazódása, és ennek nyomán egyesületek, csoportok, szövetségek és azok lapjainak megalakítása. Sok egyéb más mellett így jöttek létre a női körök is, ami az érdekek megfogalmazásának kívánatos ténye mellett az elszigetelődést is magával hozta.

Szerzőnk a magyar nőirodalom fejlődésében a múlt század 80-as éveiben alapvető fordulatot állapít meg; ekkor lépnek fel olyan alkotók, akiknek már nincs szükségük a társaság óvó karjaira: Szalay Fruzina, Czöbel Minka. Ekkor ment végbe Fábri Anna szerint a nagy minőségi ugrás – a műkedvelő és a művész közti határvonalon való túljutás. A megállapítás az egész magyar nőirodalomra igaz, de azt nem állíthatjuk, hogy egyes alkotók egyes művei ne értek volna el már korábban igazi esztétikai minőséget.

Ratzky Rita

SZABÓ ZOLTÁN: A MAGYAR SZÉPÍRÓI STÍLUS TÖRTÉNETÉNEK FŐ IRÁNYAI

Budapest, Corvina–MTA Nyelvtudományi Intézet, 1998, 262 l.

Szabó Zoltán új egyetemi tankönyve a Corvina Kiadó és az MTA Nyelvtudományi Intézete most induló Egyetemi Könyvtárának Szépe György szerkesztette alkalmazott nyelvészeti sorozatában jelent meg. A könyv – mint erre maga a szerző is utal az előszó elején – nem teljes egészében újonnan írt munka, hanem az először 1970-ben a bukaresti Kriterion Könyvkiadónál, majd átdolgozva és bővítve 1982-ben a budapesti Tankönyvkiadónál megjelent *Kis magyar stílustörténetnek* átdolgozott – részben tömörített, részben kiegészített – újrakiadása, posztmodern divatszóval élve: *újraírása*.

Fontos többlete az új könyvnek a 24 oldalnyi elméleti és módszertani bevezetés: *A stílustörténet tárgya és vizsgálati módszere* (11–34). Ennek java része új szöveg, új kutatási eredmények summázata. A következő alfejezetekből áll: *A stílustörténet tárgya és jellege; Mozzanatok a diszciplína*

történetéből; A stílustörténet mint forma-történet; A stílustörténet egy szövegelméleti modellje; A stílustörténeti szintézis főbb elvei és kategóriái; A stílusfejlődési tendencia; A változásmagyarázatok; A korszakolás; További kérdések. Tartalmát (részben) a szerző módszerének tárgyalásakor ismertetem. A másik újdonság a könyv zárófejezete: *A posztmodern irodalom stílusa* (238–253). Szabó Zoltán tudtommal elsőként vállalkozott ennek az irányzatnak (talán már korszaknak) a stilisztikai feltérképezésére. Ez valóban úttörő munka, sok jó példával, találó elemzéssel.

A szerzőnek régi elgondolása, és ehhez tartja magát mostani könyvében is, hogy a magyar szépírói stílus történetét három „stílusforradalom” tagolja négy nagy korszakra: I. *A kezdetektől Kazinczyék stílusreformjáig* (41–82); II. *Kazinczyék stílusreformjától Petőfi és Arany népies stílusforradalmáig* (83–127); III. *Petőfi és Arany*

népies stílusforradalmától a Nyugat újításáig (129–160); IV. A Nyugat újításától a jelenig (160–253). A nagy korszakokon belül kisebb szakaszokat, ún. *stílusfejlődési tendenciákat* különböztet meg: I. gótika – reneszánsz – barokk; II. klasszicizmus – romantika (itt a korábbi „szentimentalizmus” és „népies stílus” alfejezet megszűnt!); III. népies stílustendenciák – a tovább élő romantika – korszerűsítési tendenciák (pl. a preszimbolizmus); IV. szecesszió – impresszionizmus – szimbolizmus – avantgárd – népiesség – tárgyias-intellektuális stílus – posztmodern. A II–IV. rész élén egy-egy átfogó jellemzés található az adott korszakot megalapozó és bizonyos mértékig végig meghatározó stílusforradalomról: Kazinczyék, Petőfi–Arany, végül pedig a Nyugat stílusújításáról. Minden fejezethez bőséges ajánló bibliográfia csatolkozik. A kötetet rövidítésjegyzék és a könyvben tárgyalt írókat és művészeket felölelő névmutató teszi teljessé.

Szabó Zoltán stílustörténet-írói módszerét a bevezető rész alapján (és eddigi munkásságának ismeretében) nagy vonásokban a következőképpen jellemezhetjük.

A szerző a stílustörténeti szintézis főbb elveit és kategóriáit tárgyaló fejezetben (19–22) – mintegy beavatva olvasóját a kutatói műhely gondjaiba – azzal a problémával birkózik, milyen kategóriákban gondolkodják és vizsgálódják a stílustörténet írója (a stílus történetírója). Az *egyéni stílus* mint alapkategória azért nem jó, mert többnyire nem egységes (egy írói életmű több stílusirányzat jegyeit is magán viselheti). A *korstílus* kategóriája azért nem alkalmas, mert túl nagy korszakokat különít el. Végül az *irodalmi irányzat* és ennek *stílusa*, az ún. *stílusfejlődési tenden-*

cia mellett dönt (erről a fogalomról egy külön fejezet is szól: 22–24).

A módszer lényege az, hogy a *diakrón* (történeti, összehasonlító) vizsgálódást *szinkrón* (egyidejű metszetben való) vizsgálatok sorának kell megelőznie. Az egyes stílusfejlődési tendenciákat (pl. a gótikát, a barokkot, a szecessziót) önálló struktúráként írjuk le, megjelöljük szervező elvét (pl. a szecesszióé a díszítettség), és ebből vezetjük le stíláriis sajátosságait, stíluseszközeit.

A diakrón vizsgálati szakaszban a sorozatnak két egymást követő – a fenti módon már jellemzett – tagját egybevetjük egymással, például a barokkot a rokokóval vagy a klasszicizmust a romantikával. Az összehasonlítás azonosságokat, de különösen változásokat, különbségeket fed fel. Ezeket részint *külső*, részint *belső* tényezőkkel magyarázhatjuk (25–31). A külső okok társadalom-, művelődés-, művészet- és irodalomtörténeti tényezők. A belső okok némelyike ellentétes tendenciák harcaként írható le: utánzás – törekvés a „másképpen írásra”; a stílus elszürkülése (automatizálódás) – nyelvi és stílusbeli újítás (deautomatizálódás); az erőegyensúly megbomlása, majd helyreállása: a struktúra felbomlik, ha benne új, bele nem illő elem(ek) bukkannak fel, de rövidesen kialakul az új eszköz(ök)nek megfelelő új struktúra, stílusfejlődési tendencia.

Szabó Zoltán két fő magyarázó elvet tételez fel: 1. ellentét és ciklusosság; 2. intertextualitás. Az utóbbi nem igényel különösebb ismertetést: a „minden írás: újírás” neoavantgardista elvének gyakorlati alkalmazásáról van szó, „a szövegek Szövegének”, a virtuális makrotextusnak a kereséséről. Az ellentét és a ciklusosság (én jobb szeretném úgy írni, hogy *ciklikusság*, de a

Bakos-szótár is a szerzőt igazolja) egy kissé bővebb kifejtést igényel.

Köztudomású, hogy bizonyos stiláris sajátosságok ellentétpárokba rendezhetők: 1. egyszerűség – díszítettség; 2. a szemantikai egységek egyneműsége (homogenitása) – összetettsége (heterogenitása); 3. a képalakító elemek éles elhatároltsága – egybeolvasztottsága (ebből adódik az allegória és a szimbólum, illetőleg a metafora és a szimbólum különbözősége); 4. az egyedi szó expresszivitása – a szókapcsolatok expresszivitása; 5. grammatikai jellegű stíluseszközök – szemantikai jellegű stíluseszközök; 6. zárt mondat- és szövegszerkezetek – nyitott mondat- és szövegszerkezetek. Az egyes stíluskorszakokra a fenti ellentétpárok egyik vagy másik tagjának uralma jellemző: például a klasszicizmusra az egyszerűség, az egyneműség, az elhatároltság stb., a romantikára a díszítettség, az összetettség, az egybeolvasztottság (mindez persze csak tendenciaszerűen érvényesül).

A ciklusosság azt jelenti, hogy a távolabbi (egymással nem szomszédos), de azonos előjelű stílussajátosságokat mutató stílusfejlődési tendenciák összefüggenek egymással, és ilyen sorozatokat alkotnak: gótika, barokk, romantika, szecesszió, illetőleg reneszánsz, klasszicizmus, népiesség, tárgyias-intellektuális stílus. E sorozatok tagjai úgy hasonlítanak egymásra, mint az unoka a nagyszülőre. A stílus változása (történeti fejlődése) hatás és ellenhatás, tézis és antitézis egymásra következésének formájában zajlik (28).

Szabó Zoltán stílustörténet-írói módszerét az jellemzi, hogy nemcsak sui generis nyelvi-stilisztikai kategóriákkal dolgozik, hanem az irodalom- és művészettörténeti jelenségeket, folyamatokat és azok szakiro-

dalmi értékelését is figyelembe veszi (sőt korszakolása végeredményben ezeken alapul). Ebben előzménye és mintája a német szellemtörténeti iskola (Wölfflin és Walzel) korstílus-vizsgálati módszere lehetett, bár a nyelvi stílusnak a különféle művészeti ágakkal, irányzatokkal való egybevetését Welck és Warren irodalomelmélete is elfogadja. Ebben a szemléleti keretben a művészeti ágak kölcsönösen megvilágítják egymást, és a nyelv, az irodalom meg a művészetek ugyanannak a korszaknak, ízlésnek, szemléletnek, életmódnak stb. a kifejeződései.

Lássunk minderre két példát Szabó Zoltán könyvéből: „A kódexek stílusának, a gótikának a szervező elve az additív [= hozzátoldó, összegező] jelleg, amelynek fő megnyilvánulásai a halmozás különböző változatai, az egymásra épülő mondat- és szövegszerkezetek, illetőleg a részletezésekkel megvalósuló halmozás, az explikáló részletezés. A halmozódó részletek díszítik a stílust valahogy úgy, mint a gótikus templomok egymásra rakott ékei, amelyek szövevényességéből zsúfolt ornamentika fakad. Vagy a századforduló egyik stílusának, a szecesszióknak a szervező elve a díszítettség: díszítő motívumok (pl. smaragd fű, fénytivornya), díszítő stilizáció (bizonyos szavak gyakori ismétlődése, pl. egy elbeszélésben minden kék, még a majmok is kéken vigyorognak) és a díszítő indázó mondat- és szövegszerkezetek és a belőlük fakadó ugyancsak díszítő zeneiség” (22–23).

Ezek a párhuzamok olykor erőltetettnek – de legalábbis igazolhatatlannak, mert ellenőrizhetetlennek – látszanak. Elég nagy, néha túl nagy szerep jut a kutatói szubjektivitásnak, ötleteknek (pl. a szecessziós kép-

ző- és iparművészet indázó ornamentikája egy ennek megfelelő „indázó” mondatszerkezet meglétét sugallja).

De mi is lehetne az alternatívája ennek a módszernek? Van-e egyáltalán alternatívája?

Vázzuk fel például egy zárt korpusz statisztikai feldolgozásán alapuló magyar stílustörténeti szintézisnek a munkatervét! Ha a 19–20. századból – mondjuk – tíz évenként az abban az időszakban legfontosabbnak minősíthető legalább 20 írótól, költőtől (az esszéírókat, publicistákat sem mellőzve!) egyenként legalább 10 nyomtatott oldalnyi (kb. 3600 szövegszónyi) mintát állítunk össze, az utolsó kétszáz év vizsgálati korpusza 1 440 000 szövegszó, nagyjából 4000 nyomtatott oldal terjedelmű lesz. A régebbi irodalomból, a 16–18. századból, amikor a fejlődés – tegyük fel – lassúbb ütemű, a publikáló írók száma pedig kisebb volt, talán elég lesz 20 évenkénti mintavétel kevesebb, mondjuk 10 írótól. Ezzel a korpusz további 540 000 szövegszóval egészül ki, vagyis összesen majdnem 2 000 000 szövegszó, 5500 nyomtatott oldal méretűre duzzad.

Ha tehát lemondunk a könyvnyomtatás előtti szépirodalom tanulmányozásáról (ami persze vitatható), akkor is egy akkora szövegtömeget kell feldolgoznunk, amely nagyjából tizenegy vaskos kötetben férne el.

Mégpedig legalább öt szinten, öt vizsgálati szempontból kellene ezt az óriási korpuszt statisztikailag feldolgozni:

– hangok, hangkapcsolatok (magánhangzó/mássalhangzó arány; mind a két kategórián belül az egyes hangfajták aránya, például magas/mély, alsó/középső/felső nyelvállású, illetve orális/nazális, zárhang/likvida

stb. arány; az alliterációk és más hangstilisztikai jelenségek gyakorisága);

– szavak, szókapcsolatok (alapszók/szármafélszók, külön a képzettek és az összetettek; szóhosszúság és eredet szerinti csoportok; a szintagmák jellege, elemszáma);

– nyelvi képek (összesen mennyi, milyen típusúak, melyikből hány van, pl. metafora/metonímia, metafora/hasonlat, allegória/szimbólum arány; a komplex képek hány elemi képből tevődnek össze);

– szintaxis, mondatszerkezet (ígés/ígétlen mondatok aránya; mondatégsz/mondatégség hányados; egyszerű/összetett/többszörösen összetett mondatok, körmondatok; szerkesztettségi és tömbösödési mutató);

– szövegalkotási eszközök (a konnexió, a kohézió, a koherencia tényezői; a bekezdések száma, terjedelme; ana- és kataforikus szövegösszetartó elemek, konnektorok stb.).

Ezt a statisztikai feldolgozást ekkora terjedelmű korpuszon egy ember – ráadásul számítógépes módszerek alkalmazása nélkül – egy élet munkájával sem tudná elvégezni. És még csak ezután kezdődne a lényegi munka: a statisztikai adatok értékelése, a stílustörténeti következtetések levonása.

Be kell hát látnunk, hogy Szabó Zoltán módszerének egyelőre nincs alternatívája. Örüljünk, hogy meglett ez a könyv, így, ahogy van, mert kedvet ébreszt a magyar irodalom olvasására, nyelvi szépségeinek élvezetére. Egyaránt ajánlhatom mindazoknak (diákoknak, tanároknak, irodalomkedvelő olvasóknak), akik érteni is akarják, amit olvasás közben éreznek.

Egy recenzió komolyságát, legyen az bármilyen tanítványi és baráti jellegű is, többek között az minősíti, hogy tartalmaz-e

kifogásokat, ellenvetéseket. Lássunk tehát néhány ilyen is!

Mivel Szabó Zoltán stílustörténete a korábbi változatban lényegében 1945-tel zárult, s ezt az áttekintést a szerző most csak a posztmodernről szóló fejezettel egészítette ki, egy irodalmi és stílustörténeti korszak, az 1945 és '75 közötti időszak gyakorlatilag kimaradt a műből. Ennek következtében hiányoznak belőle azok a fontos (sőt nagy) írók, akiknek életműve ebben a három évtizedben teljesedett ki. Ottlik és Mészöly Miklós regényeit egy ízben említi (244) mint a posztmodern előzményeit (ez ráadásul vitatható is, különösen épp stílári szempontról). Mándy Ivánnak pedig még a neve sem fordul elő a könyvben.

Vannak további, régebbi hiányok is. Márai az előző kiadás idején politikai anatómia alatt állt, ezért ki kellett hagyni. Most viszont nem került be (ha egy felsorolás végére biggyesztett „aztán Márai Sándor” betoldást nem számítunk). Ennél Márai, akármi is a véleményünk róla egyéb szempontból, egy stílustörténeti áttekintésben többet érdemelne. Őrá ugyanis fokozottan igaz az, amit Perkátai László Krúdyról írt, hogy „legnagyobb alkotása: a stílusa”. Ugyanezért fájjalom Szomory Dezső mellőzését is (ő is csak egy hosszú névsor egyik tagjaként szerepel). A szecessziós zeneiségnek, egészen a modorosságig, Szomory volt a fő képviselője. Érdemes lett volna tehát idézni tőle valamit, hogy az olvasó fogalmat alkothasson különleges, félig elfeledett írásművészetéről.

Mindezeket a hiányokat látszólag megmagyarázza az előszónak ez a mondata:

„Sem elvi, sem pedig kényszerű terjedelmi okok miatt nem tárgyalhatom az egyéni (...) stílusokat” (9). Ám ha tekintetbe vesszük, milyen sokszor és milyen sok idézettel jelenik meg a könyv lapjain például József Attila, továbbra is fájjaljuk Ottlik, Mészöly, Mándy, Márai és Szomory hiányát, és arra kérjük Szabó Zoltán professzort, hogy könyvének következő kiadásában (mert bizonyára lesz ilyen) foglalkozzék velük is.

Végül valamit az egyes fejezetek végén található ajánló irodalomjegyzékekről. E bibliográfiák, mint említettem, bőségesek és frissek. Van bennük elég sok idegen (angol, francia, német) nyelvű tétel is. Kérdés, hogy a mai, általában egyszakos (ti. egy magyar szakos) bölcsészek el tudják-e majd olvasni őket (talán az angol nyelvűekbe beleszokolnak). Természetesen vannak itt is hiányok (azért „természetesen”, mert egy ilyen szakirodalmi jegyzék sohasem lehet hiánytalan), köztük fájók is, mint elhunyt mestereim, J. Soltész Katalin és Kovács Miklós mellőzése (a Babitsot, illetve az Adyt tárgyaló fejezet végén). Lenne egyéb hiányzó is (az impresszionizmusról szóló fejezet utáni bibliográfiára gondolok), ez azonban „hazabeszélés”-nek tűnne, ezért meg sem említem.

A lényeg az, hogy Szabó Zoltánnak ezt a művét elolvasás és recenziálás után azok közé a legfontosabb kézikönyveim közé helyezem el, amelyeket hátralevő életem munkám során valószínűleg a legtöbbször fogok leemelni a polcra.

Kemény Gábor

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap,
a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
és a Soros Alapítvány támogatásával

A kiadásért felel a Balassi Kiadó igazgatója
Szedte és tördelte a szerkesztőség
Budapest, 2000
A nyomdai munkálatokat a László és Tsa Bt. végezte
Felelős vezető: László András
HU ISSN 0021-1486

Terjeszti a Balassi Kiadó
Előfizethető a Balassi Kiadó Terjesztési Irodájánál (1013 Budapest, Attila út 20.,
tel./fax: 214-9673) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a ki-
adó Postabank 11991102-02120733 számú számlájára.
Példányonként megvásárolható a Balassi Kiadó könyvesboltjában (1023 Buda-
pest, Margit u. 1., tel.: 212-0214, fax: 335-2885).

Egy szám ára: 400 Ft
Előfizetési díj a 2000. évi számokra: 2400 Ft

Külföldön terjeszti a Balassi Kiadó

PUBLICATIONS D'HISTOIRE LITTÉRAIRE
104e année – n° 3–4 2000

COMITE DE REDACTION

László Szörényi

directeur de la revue

Gábor Kecskeméti

rédacteur en chef

Mihály Balázs

Ferenc Bíró

István Bitskey

Péter Dávidházi

Edit Erdődy

Péter Kőszeghy

Péter Kulcsár

György Tverdota

András Vizkelety

*

Tünde Császtvay

rédacteur technique

REDACTION

H-1118 Budapest

Ménesi út 11–13.

Hongrie

Internet:

<http://www.iti.mta.hu/~itk/>

Adresse électronique:

itk@iti.mta.hu

<i>Szörényi, László</i> : Une épopée néolatine sur Dózsa – une parodie homérique – une ironie historique de Lucaïn	281
<i>Bitskey, István</i> : Ecclésiologie et rhétorique dans l'œuvre de Péter Pázmány	294
<i>Debreczeni, Attila</i> : « Sublimité » et « grâce » (Différentes tendances esthétiques dans la littérature hongroise de la fin du 18 ^e siècle)	311
<i>Pozsvai, Györgyi</i> : Les poètes de la création d'une tradition inter-textuelle au tournant du siècle	353
Bulletin	
<i>Latzkovits, Miklós</i> : Quand et pourquoi Mihály Sztárai écrivit-il <i>Az igaz papságnak tiköre</i> (<i>Le Miroir du vrai prêtre</i>)?	376
<i>Granasztói, Olga</i> : La réception de la littérature libertine en Hongrie	393
<i>Finta, Gábor</i> : Du <i>Szindbád</i> de Gyula Krúdy	405
Atelier	
<i>Mezei, Márta</i> : Des approches du <i>Fogságom naplója</i> (<i>Journal intime de mon arrestation</i>) de Ferenc Kazinczy	416
<i>Gintli, Tibor</i> : Adam et la relation difforme	440
Analyse	
<i>Gere, Zsolt</i> : Le projet de Mihály Vörösmarty d'une épopée et sa vision de l'histoire hongroise ancienne après <i>Zalán futása</i> (<i>La Fuite de Zalán</i>)	454
Documents	
<i>Bódi, Katalin</i> : Des traductions de Batteux inédites de Gábor Dayka	497
Revue	
Szabics, Imre: A trubadúrlíra és Balassi Bálint (La Lyrique troubadoursque et Bálint Balassi) (<i>Bánki, Éva</i>)	508
Naplók és útleírások a 16–18. századból (Des Journaux intimes et des relations de voyage des 16 ^e –18 ^e siècles) (<i>Kulcsár, Péter</i>)	512
Haiman, György–Muszka, Erzsébet–Borsa, Gedeon: A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára, 1773; A nagyszombati egyetemi nyomda betűmintakönyve, 1773 (L'Inventaire de l'internat jésuite de Nagyszombat et de l'imprimerie de l'Université, 1773 ; Le Livre des types de caractère de l'Université de Nagyszombat, 1773) (<i>Vásárhelyi, Judit</i>)	515
A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertóriuma (Le Répertoire de la Tudományos Gyűjtemény) (<i>Szabó, G. Zoltán</i>)	519
Orosz, László: A Bánk bán értelmezéseinek története (L'Histoire des interprétations du Bánk bán – le Palatin Bánk de József Katona) (<i>Kerényi, Ferenc</i>)	520
Fenyő, István: A centralisták (Les Centristes. Un groupe libéral dans la Hongrie de la première moitié du 19 ^e siècle) (<i>Deák, Ágnes</i>)	523
Fábr, Anna: „A szép tiltott táj felé”. A magyar írónők története két századforduló között (1795–1905) (L'Histoire des femmes écrivains en Hongrie entre deux tournants de siècle) (<i>Ratzky, Rita</i>)	531
Szabó, Zoltán: A magyar szépirodai stílus történetének fő irányai (Les Tendances principales de l'histoire du style littéraire hongrois) (<i>Kemény, Gábor</i>)	534

„Horvát István a magyarok (egyik) *jelentő* nevét így magyarázza a magyar-mager etnonímia alapján: a magyarok »mag-eresztők, szántóvetők voltak.«”

„»Trautel egy gyönyörű húsos blondine volt; de nem egyéb, mint egy férjhez menni nagyon vágyó hetérácska, a hetérák nemesb classisából.«”

„Következésképpen, a mimetikus esztétikai modellt félreállítva, olyan poétikai eljárások kerülnek előtérbe, amelyek a mű fiktív világát szabad átjárású nyelvi szintéreként alakítják ki, miután intertextuális, -mediális allúzióknak, lapszéli hivatkozásoknak, vendégszövegeknek biztosítanak helyet.”

„»Új hang ez a magyar lírában [...] – nagy kérdés, vajon ez a hang egyúttal a magyar költészet gazdagodását is jelentette-e.«”

„[...] rövidesen azt is megmondja ugyanis, kik a hajó »hánkódását« okozó hullámok keltői, a hívők háborgatói, s itt a törökök, a tatárok, a zsidók, a cigányok, az ördögösök, az éjjeljárók mellett a pápásokat és a bálványozókat említi.”

„Maga az a mozzanat emelte őket vezéri szerepbe, hogy a széttagolt irodalmi életnek elementáris igénye volt az integrációra, hiszen – a társadalmi feltételeket tekintve – korlátok dőltek le és lehetőségek nyíltak meg. Aki vállalkozott erre az integráló szerepre, az azonnal vezéri hatalomra tett szert, ráadásul oly módon, hogy a felhatalmazásban rejlő alávettetés megkötő erejével sem igen kellett számolnia (sokkal inkább a továbbra is erős hagyományos keretből adódó nehézségekkel és a különleges pillanat illékony voltával), hiszen a hatalmat nem valakitől kapták, hanem egy *hiánytól*.”

„Ebben az összehasonlításban elnyeri funkcióját az eposz végén felvillantott aranykori látomás is, amellyel az ifjú II. Lajostól reméli a történelem logikájának megfordítását és Magyarországnak a Jagelló-dinasztia alatti felvirágzását.”

